

Катерина Пономарьова,
кандидат педагогічних наук,
провідний науковий співробітник
Інституту педагогіки НАПН України

Напрями та засоби мовленнєвого розвитку другокласників

Анотація

Стаття присвячена методиці розвитку зв'язного мовлення учнів 2 класу. У ній розкрито мету, завдання і структуру уроків розвитку мовлення. Запропоновано ефективні методи, прийоми, засоби навчання та орієнтовний план-конспект уроку розвитку мовлення.

Розвиток мовлення другокласників, структура уроку, зв'язне мовлення.

Аннотация

Статья посвящена методике развития связной речи учащихся 2 класса. В ней раскрыты цель, задания и структура уроков развития речи. Предложены эффективные методы, приемы, средства обучения и ориентировочный план-конспект урока развития речи.

Развитие речи второклассников, структура урока, связная речь.

Annotation

The article deals with the methods of sensible speech development for 2nd class pupils. The objective, tasks and structure of speech development lessons are revealed in the article. There was proposed effective methods, techniques and learning means as well as the approximate plan of the speech development lesson.

Speech development for 2nd class pupils, lesson structure, sensible speech.

Розвиток мовлення другокласників здійснюється за трьома напрямками: робота над словом, робота над словосполученням і реченням, робота над зв'язним текстом. Усі три напрями реалізуються паралельно й у тісному взаємозв'язку: лексичну роботу (збагачення, уточнення й активізація словникового запасу учнів) завершують введенням опрацьованих слів у словосполучення, речення і текст, а під час підготовки до складання усної розповіді чи написання зв'язного висловлювання обов'язково проводять роботу над словом і реченням.

Основними завданнями уроків розвитку мовлення в 2-му класі є:

- збагачення мовлення школярів виражальними засобами мови: порівняннями, епітетами, метафорами (без уживання термінів);
- формування умінь використовувати виражальні засоби у власному усному й писемному мовленні;
- вправління учнів у редагуванні деформованих речень і текстів;
- удосконалення діалогічного мовлення школярів;
- розвиток умінь будувати усні розповіді, описи, міркування за малюнком і запитаннями, серією малюнків, даним початком, опорними словами;
- формування умінь самостійно записувати в зошити невеликі за обсягом зв'язні висловлювання (3-4 речення).

З метою реалізації зазначених завдань пропонуємо орієнтовне календарне планування уроків розвитку мовлення, в якому для кожного уроку подано тему для спілкування і завдання мовленнєвого розвитку.

№ п/п	Тема уроку	Дата проведення
1	Сонечко, сонечко, заглянь у віконечко. <i>Робота над виражальними засобами мови (без уживання термінів)</i>	
2	Птахи – наші пернаті друзі. <i>Складання діалогу</i>	
3	Жовте листячко летить, під ногами шелестить. <i>Поширення речень образними словосполученнями</i>	
4	Звірі готуються до зими. <i>Робота над деформованими реченнями</i>	
5	За вікном летить сніжок. <i>Складання речень з використанням допоміжного матеріалу</i>	
6	Поважай старших. <i>Встановлення межі речень у тексті, записаному без розділових знаків</i>	
7	Дитячі розваги взимку. <i>Складання діалогів з дотриманням правил мовленнєвого етикету</i>	
8	Зелену красуню люблять усі. <i>Складання розповіді за серією малюнків</i>	
9	Тваринка в моєму домі.	

	<i>Редагування тексту шляхом заміни повторів того самого слова близькими за значенням словами</i>	
10	Дружба – найдорожчий скарб. <i>Робота над деформованим текстом</i>	
11	Турбота зігріває в холодну пору. <i>Побудова тексту за даним початком</i>	
12	Вітання зі святом. <i>Складання тексту для вітальної листівки, побудова діалогу</i>	
13	Струмочки нам співають про весну. <i>Робота над добором влучних слів для висловлення думки</i>	
14	Перші весняні квіти. <i>Складання опису предмета</i>	
15	Хто насправді боягуз? <i>Робота над деформованим текстом, добір заголовка до нього</i>	
16	Посади своє дерево. <i>Складання розповіді за малюнком і опорними словами</i>	
17	Скоро літо. <i>Побудова розповіді за зразком і запитаннями</i>	

Розглянемо детальніше напрями і засоби мовленнєвого розвитку другокласників.

Робота над виражальними засобами мови передбачає два етапи:

1) збагачення словника учнів порівняннями, епітетами, метафорами (без уживання термінів);

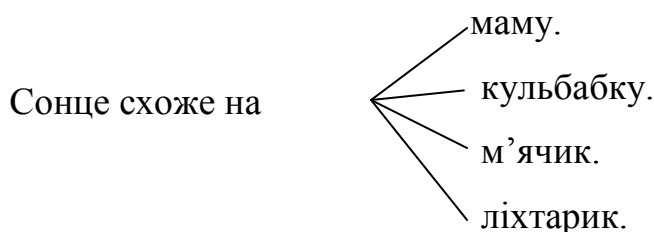
2) формування умінь вживати виражальні засоби у власному мовленні.

Ознайомлення з виражальними засобами мови слід розпочинати зі спостережень за ними в художніх текстах. Це доцільно робити не тільки на уроках мови, а й літературного читання. Під час читання віршів, загадок, прозових текстів необхідно вчити дітей знаходити яскраві, образні слова, пояснювати їх значення, звертати увагу на те, яку роль вони відіграють у тексті. З метою кращого засвоєння проаналізованих слів та виразів необхідно спонукати учнів до вживання їх у власних реченнях і текстах. Можна також завести зошит «Словникова скарбничка», до якого учні записуватимуть

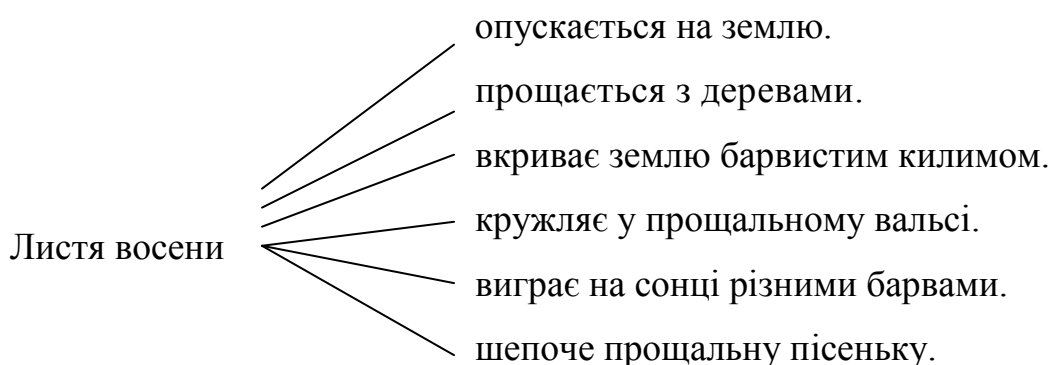
яскраві слова, образні вислови, красиві речення. Такий зошит слід обов'язково використовувати під час побудови усних і письмових текстів.

Пропонуємо зразки завдань на збагачення мовлення школярів виражальними засобами мови.

- Прочитай, на що схоже сонце. Поясни, чому.

- Прочитай, що робить листя восени. Яку картину ти уявляєш, читаючи кожне речення? Запиши речення, яке тобі найбільше сподобалось.

- Прочитай речення в правій і лівій колонках. Поясни, чим вони відрізняються.

Все більше жовтіє зелений
ліс та луг.

Все більш береться золотом
зелений ліс та луг.

Обсипається тихо листя.

Злітає листя зливою і падає німе.

Впиши з другої колонки словосполучення, які замінили такі слова:

жовтіє – _____

обсипається – _____

- Допиши ряди слів.

Сніг (який?) лапатий, ... (білий, пухнастий, сріблястий)

Сніг (що робить?) опускається, ... (падає, летить, кружляє)

Хмари (які?) волохаті, ... (сірі, великі, важкі)

Хмари (що зробили?) з'явилися, ... (насунули, нависли)

Земля вкрилася (чим?) ковдрою, ... (скатертиною, снігом, пеленою)

• Прочитай підкреслені слова. Вибери з правої колонки слова, які ти хотів би поєднати з ними. Побудуй і запиши речення з кожним із виділених слів.

Весна

яка?

тепла, лагідна, квітуча, чарівна;

що зробила?

прийшла, прилетіла, прилинула, настала, розпочалася.

Сонечко

яке?

яскраве, тепле, лагідне, ласкаве;

що зробило?

пригріло, припекло, засвітило.

Сніг

який?

лапятий, білий;

що зробив?

розтанув, потемнів.

Струмочки

які?

веселі, гомінкі, дружні;

що зробили?

побігли, задзюрчали, заспівали.

Травичка

яка?

молода, шовкова, зелена, низенька;

що зробила?

зазеленіла, з'явилася, пробилася;

де?

на галявинах, на горбочках.

Важливе місце на уроках розвитку мовлення має займати робота над формуванням умінь будувати діалог. Оскільки діалогічне мовлення передбачає наявність двох чи більше учасників розмови, то в учнів треба виробляти вміння орієнтувати своє висловлювання на співрозмовника, уважно й зацікавлено слухати інших, будувати репліку-відповідь залежно від того, що сказав співрозмовник. Водночас необхідно вдосконалювати технічні характеристики мовлення: регулювати силу голосу й темп мовлення, вчити дітей говорити чітко, дотримуватись відповідної інтонації.

Навчання другокласників діалогічного мовлення здійснюється поетапно, від відтворення зразка до самостійної побудови діалогу. З цією метою доцільно використовувати завдання на відтворення, розігрування діалогів з прочитаних казок, оповідань; на доповнення незавершеного діалогу; побудову діалогу за зразком; складання діалогу з опорою на

допоміжні матеріали; побудову діалогу за ситуативним малюнком; створення діалогу за описаною ситуацією.

У процесі розвитку діалогічного мовлення, працюючи над удосконаленням умінь ставити запитання і давати відповіді, доцільно використовувати завдання, спрямовані на засвоєння і застосування формул мовленнєвого етикету, дотримання правил етикетної поведінки, формування культури спілкування. Пропонуємо зразки таких завдань.

• Прочитай діалог. Користуючись пам'яткою «Розмова по телефону», оціни, чи правильно побудовано діалог, виправ помилки.

– Алло! Андрію, ходімо на гірку кататися!

– Це не Андрій, а його мама.

– А де Андрій?

– Він застудився і гуляти не може.

– Ну, добре, буду кататися сама.

Пам'ятка

Розмова по телефону

1. Привітайся з тим, хто взяв трубку.
2. Назви своє ім'я.
3. Якщо трубку взяла не та людина, з якою ти хочеш поговорити, чемно попроси покликати її.
4. Якщо людина, з якою ти хочеш поговорити, не може підійти до телефону, попроси вибачення і попрощайся з тим, хто тобі відповів.
5. Розмовляй чемно, не перебивай співрозмовника.
6. По телефону довго не розмовляй.
7. У кінці розмови попрощайся.

• Разом із сусідом по парті розіграй сценку «Відвідування хворого товариша». Скористайтеся підказкою.

Підказка

1. Привітайся з хворим.
2. Поцікався його здоров'ям.
3. Розкажи про новини в школі.
4. Розмовляй спокійно, не викрикуй.
5. На прощання побажай товаришеві швидше видужати.

Програмою з української мови для 2-го класу передбачено, що на уроках розвитку мовлення переважає робота над побудовою усних зв'язних текстів. Однак починаючи з II семестру, учням слід пропонувати самостійно записувати в зошити невеликі за обсягом висловлювання (3-4 речення).

З метою формування й розвитку умінь будувати усні розповіді, описи, міркування доцільно використовувати малюнки, серії малюнків, запитання, опорні слова тощо.

Завдання творчого характеру слід пропонувати після попередньої підготовчої роботи: розгляду малюнків, слайдів, фотографій, пригадування випадків із власного життєвого досвіду, ознайомлення з виражальними засобами мови відповідної тематики, складання окремих речень на певну тему.

Наведемо зразки таких завдань.

- *Пофантазуй і розкажи, про що «думає» осіннє листя.*
- *Поміркуй, чому деякі звірі залягають у сплячку.*
- *Розкажи, чи подобається тобі зима. Чому?*
- *Прочитай текст і розкажи, що ти думаєш про поведінку хлопчиків.*

Роман і Сашко дружили. Якось хлопці їхали в автобусі. На зупинці зайшла бабуся. Роман повернувся до вікна, а Сашко швидко підвівся і запропонував бабусі місце. Йому було соромно за друга.

- З ким із хлопчиків тобі хотілося б дружити? Чому?
- Чи доводилося тобі опинятися в такій ситуації? Як ти вчинив?
- *Склади розповідь за малюнком і запитаннями.*
- Що вирішили зробити діти?
- опиши послідовно їхні дії.
- Як ти гадаєш, чим це закінчилося?

У I семестрі робота над розвитком писемного мовлення має пропедевтичний характер: другокласники записують самостійно складені речення, відновлені деформовані та відредаговані шляхом усунення повторів

тексти. У II семестрі учні починають записувати самостійно складені невеликі висловлювання.

Наведемо приклади таких завдань.

- *Склади і запиши речення про сонце.*
- *Пригадай, як розмовляють птахи. Склади і запиши про це речення, використовуючи слова з довідки.*

Довідка: тьохкають, туркочуть, кують, курличуть, цвірінькають, скрекочуть, каркають, щебечуть.

- *Прочитай текст. Який у ньому недолік? Як його можна виправити?*

У мене є котик. Котика звати Мурчик. У котика гострі зубки і рожевий носик. Очі в котика, ніби вогники. Котик має білу шерсть і пухнастий хвостик.

- *Запиши виправлений текст. Можеш скористатися підказкою.*

Підказка: його, у нього, у Мурчика, він.

- *Прочитай речення. Запиши їх у такому порядку, щоб вийшов текст.*

Вони допомагали їй виконувати домашні завдання.

Наталочка захворіла.

Після хвороби Наталя не відстала у навчанні.

Марійка і Ліза провідували подружку.

- *Прочитай текст. Придумай і допиши його продовження.*

Була сувора зима. Оленка і Юрко вийшли погуляти. На снігу вони побачили знесилену пташку. Діти забрали її додому.

- *Перестав частини тексту так, щоб утворилась розповідь. Запиши її.*

Раптом у траві щось зашелестіло. Юрко затремтів і показав пальцем у кущі.

Якось Юрко і Марійка пішли в ліс. Марійка боялась гадюк. А Юрко вихвалявся, що недавно гадюку за хвіст ухопив.

Марійка підійшла ближче, придивилась і розсміялась. На листку лопуха сиділа ящірка...

- *Розкажи, як мрієш провести літні канікули. Скористайся запитаннями. Запиши утворений текст.*

- Де відпочиватимеш на літніх канікулах?
- Що там робитимеш?
- З ким мрієш зустрітися?

Робота з розвитку мовлення в 2-му класі здійснюється під керівництвом педагога. Більшість завдань діти виконують колективно з допомогою вчителя. Для самостійного виконання можна пропонувати вправи, аналогічні чи подібні до тих, які були опрацьовані всім класом. Водночас, вчитель має дбати про мовленнєвий розвиток кожного учня, тому до роботи на уроці слід залучати всіх дітей (вони можуть пропонувати свої варіанти речень, текстів тощо).

У процесі формування мовленнєвих умінь учнів 2-го класу педагог має постійно стежити за мовним оформленням висловлювань дітей, точністю уживання слів, толерантно виправляти граматичні й стилістичні помилки, збагачувати й уточнювати словниковий запас другокласників.

Орієнтовний урок розвитку зв'язного мовлення

Тема. Складання опису весняної квітки.

Мета. Формувати вміння визначати й описувати найхарактерніші ознаки предмета, складати опис весняної квітки. Збагачувати лексичний запас учнів словами – назвами ознак, епітетами, порівняннями. Розвивати вміння будувати речення і поєднувати їх у зв'язне висловлювання, правильно оформлювати на письмі текст-опис. Виховувати спостережливість, бережне ставлення до природи, стимулювати бажання висловлювати свої почуття і враження від побаченого.

Матеріали та обладнання: зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом. 2 клас» (автор К. Пономарьова), малюнки, фотографії, слайди із зображенням весняних квітів.

Хід уроку

I. Організаційний момент (1-2 хв)

II. Актуалізація опорних знань учнів (4-5 хв)

1. *Робота над віршем.*

– Прочитайте вірш.
Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Наче дівчина в вінку.
Зацвіли луги, діброви,
Повно гомону, розмови
І пісень в чагарнику.

(І. Франко)

– Якими словами автор описав весну? З ким порівняв її?

– Чому Іван Франко назвав весну многоцвітною?

2. *Бесіда за малюнками, фотографіями, слайдами, на яких зображено весняні квіти.*

– Назвіть зображені квіти. Можливо якась квітка має кілька назв?

– Коли і де вони цвітуть?

3. *Складання асоціативного куща.*

– Доберіть слова, якими можна описати ці квіти. Поясніть свій вибір.

(Весняні, перші, сміливі, ніжні, тендітні, пахучі, барвисті тощо).

III. Повідомлення теми й мети уроку (1-2 хв)

Учитель повідомляє учням, що на уроці вони будуть описувати весняні квіти, визначати ті ознаки, якими кожна квітка відрізняється від інших.

IV. Робота над темою уроку (15-20 хв)

1. *Спостереження за характерними ознаками кожної квітки.*

– Чим тюльпан відрізняється від інших весняних квітів?

(У нього довге і широке листя, велика квітка у формі чашки, яка може бути різного кольору.)

Так само обговорюють ознаки інших квітів. Учитель звертає увагу на особливості будови, розмір і колір листя та квіток кожної рослини, наголошує, що саме ці ознаки відрізняють її з-поміж інших.

2. *Розпізнавання квітки за описом її ознак.*

– Прочитайте текст. Відгадайте, про яку квітку йдеться.

Ця квітка жовтенька й пухнаста, ніби курчатко. Вона має стебельце-трубочку. Якщо зірвеш його, потече біленьке молочко.

Після відгадування школярі записують назву квітки – «кульбаба» – в заголовку до тексту.

– Прочитайте речення, в якому говориться про ознаку, яку має тільки кульбаба.

(Якщо зірвеш його, потече біленьке молочко.)

3. Складання опису квітки.

Перед складанням опису вчитель звертає увагу учнів на те, що описуючи квіткову рослину треба сказати, яке в неї листя, стебло й квітки. Потім діти ознайомлюються з підказкою, в якій подано слова для опису цих частин рослини.

Підказка:

Стебло – тонке, товсте, соковите, високе, коротке, струнке, вигнуте.

Листя – довге, кругле, широке, тонке, гостре, зелене.

Квітка – мала, велика, ніжна, пахуча, біла, жовта, червона, блакитна.

Учитель повідомляє дітям алгоритм дій під час складання тексту-опису.

1. Вибери весняну квітку, яку описуватимеш.

2. Добери з підказки слова, якими можна описати цю рослину.

Обов'язково напиши про ознаки, які притаманні тільки їй.

3. Опиши рослину, не називаючи її.

4. *Перевірка виконаних робіт.*

Учні по черзі зачитують свої тексти, а клас відгадує, яку весняну квітку описав кожний. Хто відгадує, має вказати, які саме слова допомогли йому розпізнати квітку.

5. *Бесіда про важливість збереження первоцвітів.*

– Поміркуйте, якою була б природа без весняних квітів.

– Як треба ставитися до них? Чому?

V. Підсумок уроку (1-2 хв)

– Що допомагало вам відгадувати назви квітів?

(Слова, якими була описана рослина).

– Чому так важливо добирати влучні слова для опису?

(Якщо слово неточне, то й загадку відгадати неможливо).

– У чому, на вашу думку, може виражатися любов до квітів?

(У тому, щоб милуватися ними, вирощувати, не зривати, малювати, описувати їх, розповідати про них).

Література

1. Навчальні програми для загальноосвітніх навч. закл. із навчанням українською мовою. 1-4 класи. – К.: Видавничий дім «Освіта», 2011. – с. 10-70.

2. Пономарьова К.І. Зошит з розвитку мовлення «Подружися зі словом»: навч. посіб. для 2 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза, 2013. – 48 с.

3. Пономарьова К.І. Особливості розвитку мовлення учнів у початковій школі. Уроки розвитку мовлення в 1-4 класах: наук.-метод. посіб. / К. І. Пономарьова. – К.: Генеза, 2012. – 141 с.